

TÜRK ATASÖZLERİNDE SOY, ASALET VE AİLE TERBİYESİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON LINEAGE, NOBILITY AND FAMILY EDUCATION IN TURKISH PROVERBS

HASAN ALİ ÇETİN*

Sorumlu Yazar

Öz

Türk halk kültürünün en köklü ve etkili anlatım biçimlerinden biri olan atasözleri, Türklerin binlerce yıl öncesinden süzülüp gelen tecrübelerini, ortak bilincini ve değer yargılarını sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktaran özgün ve işlevsel bir dil unsuru, önemli bir söz varlığı ögesidir. Bu özlü ifadeler, yalnızca bireysel yaşam deneyimlerini değil aynı zamanda toplumun gelenek ve göreneklerini, töresini, kültürel yapısını, ahlaki ilkelerini ve sosyal hiyerarşisini de yansıtan öz metinlerdir. Bu bağlamda atasözleri, halkın gündelik yaşam pratiğinde karşılaştığı durumları genelleyerek bireyler arası ve birey-toplum ilişkilerini belirleyen temel ilkeleri göstermektedir. Bu çalışmada, Türk atasözlerinde sıklıkla yer verilen üç temel değer; soy, asalet ve iyi bir ailede yetişmiş olmak kavramları üzerinden bir çözümleme yapılmıştır. Atasözlerinin hem dilsel yapıları hem de tarihsel ve sosyo-kültürel arka planları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilen analizlerde, Türk toplumunun bireyden beklediği erdemli davranışların çoğunlukla doğuştan gelen nitelikler ve aileden alınan terbiye ile ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır. Özellikle “asıl/asil azmaz, bal kokmaz”, “kurt yavrusu/balası kurt olur” ve “oğlan atadan/babadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi” gibi atasözlerinde bireyin karakterinin belirlenmesinde hem kalıtsal hem de çevresel etkenlerin birlikte işlediği görülmektedir. Çalışmanın amacı, Türk toplumunun geleneksel değer sisteminde soyun, aile yapısı ve terbiyesinin bireyin kimlik inşasındaki yeri ile işlevini ortaya koymak; atasözlerinin sunduğu kültürel veriler ışığında, bu değerlerin halk zihninde nasıl anlamlandırıldığını göstermektir. Atasözleri birer dilsel kalıp olmalarının yanında bir ahlak pedagojisi, bir toplumsal rehberlik sistemi ve bir kültürel hafıza unsuru olarak ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Söz Varlığı, Atasözleri, Kültürel Değerler, Asalet, Terbiye.

Abstract

Proverbs, as one of the most deep-rooted and influential forms of expression in Turkish folk culture, constitute a unique and functional linguistic element—an essential component of the Turkish lexicon—that transmits the accumulated experiences, shared consciousness, and value judgments of the Turkish people from millennia ago through oral tradition across generations. These concise expressions should be regarded not only as reflections of individual life experiences, but also as core cultural texts that mirror the traditions, customs, moral principles, cultural structure, and social hierarchy of the society. In this context, proverbs generalize the situations encountered in daily life and present fundamental principles that regulate interpersonal and individual–society relationships. This study focuses on three key

Araştırma Makalesi / Künye: ÇETİN, Hasan Ali. “Türk Atasözlerinde Soy, Asalet ve Aile Terbiyesi Üzerine Bir İnceleme”. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, 115 (Eylül 2025), s. 533-545. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1675809>

* Dr., Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, E-mail: hasanali.akm@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9673-8242

concepts frequently addressed in Turkish proverbs: lineage, nobility, and being raised in a virtuous family environment. In analyses conducted with consideration of the linguistic structures as well as the historical and socio-cultural backgrounds of proverbs, it is understood that the virtuous behaviors expected from the individual in Turkish society are mostly associated with innate qualities and the upbringing received from the family. Proverbs such as “*Asıl /asil azmaz, bal kokmaz*” (“The noble does not degenerate, nor does honey stink”), “*Kurt yavrusu kurt olur*” (“A wolf’s cub becomes a wolf”), and “*Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi*” (“The boy learns table manners from his father; the girl learns sewing and tailoring from her mother”) reflect the intertwined operation of both genetic and environmental factors in the shaping of one’s character. The aim of this study is to explore the position and function of lineage, family structure, and upbringing in the construction of individual identity within the traditional value system of Turkish society, and to reveal how these values are conceptualized in the collective mindset through the cultural data provided by proverbs. In this respect, proverbs will be approached not merely as linguistic units, but as instruments of moral pedagogy, social guidance, and cultural memory.

Key Words: Lexicon, Proverbs, Cultural Values, Nobility, Upbringing.

Giriş

Atasözleri, bir milletin tarih boyunca edindiği tecrübelerin, gözlemlerinin ve değer yargılarının sözlü kültür aracılığıyla kodlanarak kuşaktan kuşağa aktarıldığı özlü ifadelerdir. Dehri Dilçin atasözlerini, “beşer cemiyetiyle beraber doğmuş, onunla birlikte oba, boy ve oymak olarak asırlarca göçebe hayatı yaşamış ve nihayet gelişip özleşerek de ulus haline yükselmiş, medenileşmiş törelerdir” şeklinde tarif eder (2018, XV). Binlerce yılın birikimi olan bu özlü sözler yalnızca birer söz varlığı ögesi değildir. O toplumun, o ulusun inançlarını, geleneklerini, çeşitli olaylar karşısındaki tutumunu, dünyayı algılayış biçimini, yaşamı ciddiye veya alaya alışı, kısacası ulusal değerlerini, karakterini, zihniyetini ortaya koyan göstergelerdir (Tezcan Aksu vd., 2022, 7). Atasözleri içerdikleri mecaz, kinaye, teşbih ve halk bilgeliğine dayalı yapılarıyla, bireyin sadece bireysel varlığına değil, toplum içindeki yerine ve işlevine dair de belirleyici kurallar sunar. İnce de atasözleri hakkında hazırladığı eserine şu cümlelerle başlar:

İnsanlık var olduğu günden itibaren onun yaşantılarının veya fikri tecrübelerinin bir ürünü olan atasözleri; toplumların geçmişine ayna tutan, onların âdetlerini, inançlarını ve yaşam biçimlerini günümüze yansıtan önemli birer tanık olmuştur. Barındırdığı kelime kadrosu, kalıplaşmış biçimi ve ahenkli söyleyişiyle varlığını nesiller boyu koruyan atasözleri, aynı zamanda dil ve edebiyat incelemelerinde kanıt gösterilecek çok sayıda malzemeyi taşımıştır (İnce, 2022, 1).

Sözlü kültürün temel öğelerinden biri olan atasözleri, toplumun zihniyet dünyasını şekillendiren ve muhafaza eden kalıplar hâline gelmiştir. Bu sözler, bireyler arası ve birey-toplum ilişkisi bağlamında ideal davranış biçimlerini tanımlar, toplumsal düzeni devam ettiren ahlaki ve etik ölçütleri pekiştirir. Nitekim Türk milletinde atasözleri, yalnızca geçici bir öğüt ya da pratik bilgi kaynağı değil, aynı zamanda toplum vicdanının ve tarihsel tecrübenin dile yansıması hâlidir. Bu yönüyle atasözleri, ferdin toplumla kurduğu ilişkinin sınırlarını belirler, bireyin hangi davranışların saygıdeğer, hangilerinin ise sakınılması gereken olduğu konusunda yönlendirici olur. Başka bir deyişle atasözleri, bireyin toplum içindeki yerini belirleyen davranış kalıplarını öğretmekle kalmaz; ideal insanın özelliklerini de sıralar. Bu anlamda soy, asalet ve aile terbiyesi gibi kavramlar, bireyin karakter ve sosyal statüsünü şekillendiren temel ölçütler olarak ön plana çıkar.

Atasözlerinin işlevi yalnızca bilgi aktarmakla sınırlı değildir; bu sözler aynı zamanda bireyin sosyalleşme sürecine doğrudan katkı verir. Özellikle çocukluk çağından itibaren bireye aktarılmakta olan bu ifadeler, bireyin benlik algısının ve değer sisteminin inşasında önemli rol oynar. Bu anlamda atasözleri, bir toplumun kültürel dokusunu oluşturan temel öğelerden biri olmanın ötesinde, kültürel sürekliliği ve istikrarı sağlayan temel dayanaklardan biridir.

Dilsel açıdan ele alındığında atasözlerinin, az sözle çok şey söyleme kabiliyeti, bu yapıların hem edebî hem pedagojik işlevlerini artırmaktadır. Ferdinand de Saussure’un gösteren-gösterilen ilişkisi temelinde düşünüldüğünde, atasözleri “gösteren” boyutuyla kalıp bir ifade sunarken, “gösterilen” kısmında toplumsal değerleri, kültürel kodları ve ahlaki yargıları taşır (Saussure, 2012, 111). Bu çok katmanlı yapı, atasözlerini yalnızca halk arasında söylenen sözler değil, aynı zamanda dil ve kültür araştırmaları açısından ciddi bilimsel incelemelere konu olacak metinler hâline getirir.

Atasözleri, dilin estetik yönü ile ahlaki ve kültürel öğeleri bütünleştirerek halk bilgeliğinin kodlandığı birer “kültürel metin” işlevi görmektedir. Bu metinler, geçmişin tecrübelerini günümüze taşıdığı gibi, bireyin toplumsal kimliğini inşa sürecinde de yol gösterici nitelikler arz eder. Bu bağlamda atasözlerinin, bireyin düşünsel ve ahlaki yapılanmasında büyük önemi haiz olduğu söylenebilir.

Atasözleri, kadim bir geçmişten ve bu geçmişten süzülüp gelen zengin bir birikimden neşet etmeleri yönüyle mitler ile de ilişkilidir. Çobanoğlu, mitler ve atasözleri arasındaki sıkı ilişkiyi şu cümlelerle açıklar:

Mitler nasıl insanoğlunun yeryüzündeki macerasını kaostan kosmosa geçiş aşamasından ele alıp yeryüzündeki kültürel süreçlerin düzenlenmesinde iş gören kutsal ve adeta ilkel toplumların ansiklopedileri mahiyetindeki anlatılarıysa, ata-sözleri de bu tür bir toplum hayatı içinde yaşayan bireyin okulu ve yeryüzünde yaşama kılavuzu veya el kitabı niteliğinde teknik bir gerekliliğin sonucu olarak oluşmuş sosyal ve kültürel düsturlardır. Bu nedenle de, atasözlerinin, mitlerle eş zamanlı ve belki de onlardan da önce oluşmuş en eski edebî tür olduğunu söyleyebiliriz. Dahası, atasözlerinin en eski şekillerinin mitlerin modelini oluşturduğu dünya görüşüne bağlı kabullerin, bir örnek üzerinde kalıplaşmış kutsama törenlerine veya ritüele dönüşmeleri sürecinde ve belli düsturlara bağlanış aşamasında da yine atasözlerinin işe koşulmuş olması determinist bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır (2004, 2).

Bu çalışmanın amacı, Türk atasözlerinde soyun, asalete atfedilen değerlerin ve aile terbiyesinin birey üzerindeki etkisini ortaya koymak ve bu kavramların halk kültüründeki yerini dilsel ve biraz da sosyolojik açılardan analiz etmektir. Böylece atasözlerinin sadece folklorik öğeler değil, aynı zamanda toplumsal düzenin inşasında işlevsel araçlar olduğu görülecektir.

Benzer bir anlayışla atasözleri, Köylü ve Gün tarafından hazırlanan çalışmada evlilik ve eş seçimi, ailede kalıtım-soyaçekim, ailede anne ve babanın yeri ve önemi, çocuk eğitimi, kardeşler arası ilişkiler ve aile birliğinin korunması konuları çerçevesinde ele alınmıştır (2015, 5-38). Adil Çelik ise çalışmasında, Türk atasözlerinde yer alan akrabalığa dair yargıları belirleyip söz konusu yargıların hangi hususlar üzerine yoğunlaştığını saptayarak soy ve akrabalığa dair toplumsal bellekteki kalıplaşmış fikirleri aktarmıştır (2021, 2212-2225).

Atasözleri konusunda edebiyatımızda öne çıkan eserlerden birisi de XVI. yüzyıl şairlerinden Güvâhî’nin *Pend-nâme* adlı eseridir. Güvâhî, bu eserinde çevresinde gördüğü, duyduğu ve kendi başından geçen olayları gerçekçi bir açıdan ele almış, bunları kısa hikâye, latife ve fıkralar biçiminde anlatarak, sonunda atasözleriyle

öğütler vermiştir (Güvâhî, 1990, 17). Eser, beyit ve dizelerinde geçen atasözlerinin çokluğu ve atasözlerini nazma uygulamada gösterdiği başarısıyla dikkat çekmektedir. Ömer Asım Aksoy, bu eserde iki yüz elli kadar atasözü olduğunu belirtir (1965, 514). *Pend-nâme*'de devlet yöneticileri, kadınlar, açgözlülük, kanaatkârlık, vatan sevgisi, çalışmanın yararları, aile hayatı, evlilik, dostlar, arkadaşlık, cömertlik vb. konuların işlendiği hikâye ve fıkralar vardır. Eseri yayına hazırlayan Mehmet Hengirmen, *Pend-nâme*'de geçen atasözlerini üç bölümde incelemiştir: günümüze kadar gelerek yaşayanlar, bölge ağızlarında yaşayanlar ve artık kullanılmayıp eskimiş olanlar. Hengirmen, Aksoy'dan farklı olarak, *Pend-nâme*'de tespit ettiği atasözü sayısının beş yüz civarında olduğu bilgisini vermiştir (1990, 27). Dursun Ali Tökel de ailede mutlu olmanın sırları konulu yazısını Dede Korkut ve Güvâhî'nin ilgili eserinden yola çıkarak kaleme almıştır (2006, 5).

1. Teorik Çerçeve: Atasözleri ve Kültürel Anlam Taşıyıcılığı

Atasözlerinin hem bireyin hem de toplumun kimlik inşasında üstlendiği işlev, onların yalnızca folklorik öğeler olmadığını ortaya koymaktadır. Dilin kültürel bir taşıyıcı olduğu kabulünden hareketle, atasözleri bir toplum düşünce evrenini, birlikte yaşama sınırlarını ve değerler sistemini kodlayan metinler olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda dil, insanlar arası bir iletişim aracı olmanın ötesinde; bireyin hayatı algılayış biçimini, hatta dünya görüşünü biçimlendiren etkili bir sistem ve araç olarak işlev görmektedir. Dolayısıyla atasözleri, yalnızca pratik bilgi sunan kalıplaşmış ifadeler değil, toplumun neyi, nasıl düşündüğünü yansıtan kültürel göstergelerdir.

Türk atasözleri özelinde değerlendirildiğinde bu sözlü kültür ürünleri, bireyden beklenen davranış biçimlerinin bir temsili olarak ortaya çıkar. Her bir atasözü, belirli bir duruma dair kültürel olarak inşa edilmiş bir yargı, tutum veya norm içerir. Örneğin “*el elden üstündür*” ya da “*büyük lokma ye, büyük söz söyleme*” gibi atasözleri, sadece pratik bir öğüt vermez; aynı zamanda toplumun itaat, ölçülülük ve saygı gibi değerlerini dile getirir. Bu nedenle, atasözleri sadece dil verimi olarak değil; kültürel, sosyolojik ve psikolojik açılardan da analiz edilmelidir.

Atasözlerinin taşıdığı kültürel kodlar, yalnızca bireyin davranış biçimini değil; aynı zamanda toplumsal yapının sürekliliğini sağlayan değerlerin aktarımını da mümkün kılar. Bu kodlar, dil aracılığıyla sembolleştirilmiş, nesiller arası aktarımı sağlanmış ve hayata geçirilmiş davranış kalıplarıdır. Atasözleri, bireyi belirli davranış kalıplarına, kurallarına yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda bu kuralların doğal, evrensel ve hemen her zaman geçerli olduğuna dair bir algı da inşa eder.

Ayrıca atasözleri, toplumun kendi içindeki hiyerarşik ilişkileri, güç yapısını ve etik önceliklerini de ifade eder. Özellikle soy, asalet, terbiye gibi temalarda karşımıza çıkan atasözleri, bireyin sosyal sınıflar içindeki yerini, aidiyetini ve ahlaki yeterliliğini tanımlayan bir çerçeve sunar. Bu çerçeve, sadece bireysel kimliklerin değil, aynı zamanda toplumsal kimlik ve düzen inşasının temellerini oluşturan dinamiklere dair de veriler taşırlar. Bu sözler, bireyin hangi davranış biçimlerinin “doğru”, “uygun” ya da “onurlu” sayıldığını öğrenmesinde önemli bir rol oynar. Bu kavramlar, bireyin sosyal yapının kabul gören bir üyesi hâline gelmesi için sahip olması gereken özellikleri tarif eder.

Bu sebeple, atasözleri yalnızca edebî ya da halk bilimiyle ilgili kalıp sözler değil, bir toplumun zihniyet haritasını çıkaran, birey ile kültür arasındaki etkileşimi görünür kılan kültürel metinlerdir; bu kadim sözler bireysel ve toplumsal davranış biçimlerinin kökenine dair önemli veriler sunar.

2. Soy ve Asaletin Önemi

Türk atasözlerinde dikkat çeken başlıca temalardan biri, bireyin soyu, aile yapısı ve yetiştirilme tarzı ile doğrudan ilişkilendirilen bir karakter inşası anlayışıdır; atasözlerinde bireyin kimliği, büyük ölçüde soya ve asalete dayandırılan bir zemin üzerinde inşa edilir. Bu anlayışa göre bir kimsenin toplumsal değer ve itibar kazanımı, yalnızca kendi bireysel fiilleriyle sınırlı kalmaz; kişinin hangi soydan geldiği, nasıl bir aile ortamında yetiştiği ve ne tür bir terbiye aldığı da toplumsal saygınlık açısından belirleyici unsurlar arasında yer alır. Bu bakış açısı, Türk toplumunun tarihsel olarak gelişen toplumsal kimlik algısını bireyin soy geçmişiyle iç içe değerlendirdiğini göstermektedir. Soy, sadece biyolojik bir aktarımdan ibaret değil, aynı zamanda ahlaki ve kültürel bir mirasın da taşıyıcısıdır. Atasözlerinde sıkça karşılaşılan “asil, cins, kan, kök, ana, baba, oğlan, kız” gibi kavram ve sözcükler, bireyin doğuştan gelen niteliklerinin toplumsal beklentilerle uyumlu olarak bir değer ifade ettiğini ortaya koyar. Bu anlayış, modern dönemde eğitimle ve çevresel faktörlerle şekillenen birey anlayışıyla kimi zaman çatışsa da halk kültürünün temelinde, kökenin ve aile terbiyesinin belirleyiciliğinin sürdüğünü göstermektedir.

Soy ile ilgili atasözlerinde, “anne”nin gerek aileyle ilgili her türden durum ve iş üzerindeki etkisi gerekse çocukların hayatları, yetişmeleri ve eğitilmeleri hususlarındaki etkisi çok büyüktür. Kadın, bu sosyal yaşantı içinde anne olarak en değerli ve kutsallaşmış bir varlık olarak karşımıza çıkar. Nitekim, “Ana hakkı, Tanrı hakkı.”, “Ağlarsa anam ağlar, kalanı yalan ağlar.”, “Ana gibi yâr, Bağdat gibi diyâr olmaz.” şeklindeki atasözleri bu durumu ortaya koyan örneklerdir (Çobanoğlu, 2004, 31). “Baba” da geleneksel Türk aile yapısı içinde evin otoritesi ve idaresini yürüten kişi konumuna uygun olarak pek çok atasözünde yer almaktadır: “*Ata/baba dostu oğula mirastır; atanın/babanın sanatı oğula mirastır; baba ekşi elma yese oğlunun dişi kamaşır; baba himmet, oğul hizmet; baba kırk oğul beslemiş, kırk oğul bir babayı beslememiş; baba malı tez tükenir; evlat gerek kazana; baba mirası yanan mum gibidir; bağ babadan, zeytin dededen kalmalı...*” (Aksoy, 1971; Çelik, 2021; Çobanoğlu, 2004; Tezcan Aksu vd., 2022).

“*Asıl/asil azmaz, bal kokmaz.*” atasözünde, kişinin soylu mizacının zamanla kendisini göstereceği, ne kadar biçim değiştirirse değiştirsın nesnelerin aslını koruduğu gibi asalet sahibi kişinin zorluklarla karşılaşp kötü durumlara düşse de asaletini koruyacağı; “*Er koyunun er kuzusu olur.*” atasözünde çocuklar anne babasını örnek alırlar ve onlar gibi olurlar düşüncesi dile getirilir (Tezcan Aksu vd., 2022, 139, 240). Benzer biçimde “*Kurt balası/yavrusu kurt olur.*” atasözü, kişinin soyunun davranışsal özellikleri üzerindeki etkisini ifade ederken, aynı zamanda Türk mitolojisinde kurt figürünün taşıdığı liderlik ve özgürlük gibi olumlu nitelikleri de çağırıştırır. Bu atasözü, yalnızca genetik mirasa değil, aynı zamanda kültürel kimliğin aktarımına da işaret eder (Ögel, 1995: 119; Dilek, 2024: 633, 635).

Bu tür atasözleri, birey kimliğinin yalnızca “edinilmiş” değil, aynı zamanda “aktarılmış” bir yapı olduğunu savunur. Yani kişilik, yalnızca çevresel faktörlerin ürünü değil; aynı zamanda soydan, yani bir “nesep zincirinden” gelen mirasın da bir sonucudur. Bu mirasın sadece fiziksel değil, ahlaki, entelektüel ve toplumsal meziyetleri de kapsadığı görülür.

Türk halk kültüründe bu yaklaşım, bireysel ahlakın yalnızca kişinin kendi gayretine değil, aileden ve soydan getirilen değer sistemine de dayandığı bir ahlaki çerçeve sunar. Bu çerçeve, toplumun ideal birey modelini inşa ederken, bireyin aile ve soy bağlamında “ne olduğu” ile “nasıl biri olduğu” arasında sıkı bir bağ kurar.

Türk atasözleri bağlamında soy ve asalet kavramları, bireyin yalnızca biyolojik kökenini değil, aynı zamanda ahlaki, kültürel ve sosyal sermayesini ifade eden çok boyutlu bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda atasözlerinde geçen soy, bireyin doğuştan sahip olduğu değerlere ve eğilimlere, asalet ise bu soyun toplumsal alanda yansıyan niteliklerine işaret eder:

“*Armut (dalının) dibine düşer.*” atasözü çocuğun kendi soyuna çekeceğini ifade eder (Tezcan Aksu vd., 2022, 138).

“*Cins horoz yumurtada öter.*” atasözü, bireyin niteliklerinin daha doğum anından itibaren belli olduğu düşüncesi dile getirir ve çocukların büyüdülerinde nasıl bir insan olacağı daha küçük yaşta iken davranışlarından belli olur; insanların soylulukları ve değerleri daha bebekken her hâlden anlaşılır anlamını taşır (2022, 189).

“*Ak şeker, kara şeker bir damarı soya çeker.*” atasözüne göre insan hep soyuna çeker, yaptığı iyilik de kötülük de aslından gelir (2022, 121).

“*Asil ile taş taşı, bedasıl ile yeme aşı.*” atasözünde, asaletli insanla beraber bulunmak her şartta faydalıdır, en iyi şartları önüne getirse bile kötü ve bayağı insandan kaçmak gerekir öğütü verilir (2022, 139).

“*Ata da soy gerek, ite de.*” atasözüne göre de soy bütün canlılar için önemlidir; iyi insan da, kötü insan da bu özelliğini soyundan alır (2022, 142).

“*Gözsüzden gözlü, dilsizden dilli, deliden deli doğar.*” atasözüne göre ise sakatlıklar soyla ilgili değildir; anne baba sakat ise çocukları da sakat olacak diye bir kural yoktur ancak huy bozukluğu soydan gelir, ruh hastalıkları kalıtsaldır ve nesilden nesile geçer (2022, 264).

“*Haydan olur, huydan olur; güzellik soydan olur.*” atasözü güzelliğin, soy, aile kökeni kaynaklı olduğu dile getirir. (2022, 280).

“*İt kırılmakla tazı olmaz.*” atasözüne göre soysuz kişi sonradan kılık değiştirmek ve dış görünüşünü düzeltmekle soylu ve saygın olamaz (2022, 325).

“*Kurt balası/yavrusu kurt olur.*” atasözü soyun önemini en keskin biçimde belirten örneklerdendir. Kurt burada hem sembolik hem mitolojik anlamda güçlü, bağımsız ve mücadeleci bir figürdür, bu sebeple Türkler kendilerini ve çocuklarını mitolojiden ve kültürlerinden gelen duygularla kurtlarla özdeşleştirirler. İnsan soyuna çeker, aslı ne ise odur. Kişi karakterini, davranışını, düşüncesini önünde sonunda atalarına benzer bir biçimde ortaya koyar. (2022, 378).

“*Kurt balası/yavrusu kurt olur*” atasözü Sâ‘dî’nin *Gülistan*’ında (gorgzâde akıbet gorg şevad) da geçmektedir:

Hırsızlık yaparak halka zarar veren haramiler, askerler tarafından yakalanır ve cezalandırılmak üzere padişahın huzuruna getirilir. Vezirlerden biri bu hırsız taifesinin arasında bulunan bir gencin bağışlanmasını dileyince, padişah “Soysuz kimse iyilerin terbiyesini alamaz. Kabiliyetsiz kimseyi terbiyeye çalışmak kubbe üzerinde ceviz durdurmak gibidir. Kurt yavrusu, insanlar arasında büyüse de, sonunda kurt olur.” cevabını verirse de sonunda çocuğu affeder. Vezir, çocuğa iyi bir eğitim aldırır, onu güzelce yetiştirir, besleyip büyütür ancak bu çocuk ilerleyen zaman içinde, tabiatında bulunan kötülüğe engel olamaz ve veziri ailesiyle birlikte öldürür. Vezirin bütün malını, parasını yanına alarak dağa çıkar, hırsızların mağarasına yerleşir, öz babasının yerine geçer. Hikâye, olan biteni işiten padişahın şu sözleriyle sona erer: “İnsan, kötü demirden nasıl iyi kılıç yapar? Ey Akıllı zat, bilmiş ol ki alaç kimse terbiye ile adam olmaz. Misâl istersen yağmura bak ki, yağmurun tabiatı lâtif, temiz olduğundan ihtilâf yoktur; böyle olmakla beraber, yağın yağmurun tesiriyle

bahçede lâle, çorak yerde çerçöp biter. Çorak yer sümbül bitirmez. Boş yere orada ümit tohumu ekip zayi etme. Kötülere iyilik etmek, iyilere kötülük etmek gibidir” (Sâdî-i Şîrâzî, 1980, 328-329). Bu hikâyede olumsuz manada kullanılsa da atasözünün özünde “her şey aslı gibi olur, sonunda aslına döner, aslına benzer” anlayışıyla iyilerden iyiler, kötülerden kötüler meydana gelir düşüncesi mevcuttur.

“*Otu çek, kökiine bak.*” örneğine göre kişinin kim olduğunu öğrenmek için soyuna sopuna bakmak yeterli olacaktır (2022, 405).

“*Pekmezi küpten, kadını kökten al.*” atasözünde de soylu bir ailede yetişen kadının eş olarak seçilmesi tavsiye edilmektedir (2022, 421).

“*Soysuza/çingeneye beylik vermişler önce babasını asmış.*” örneğinde soyu bozuk ve kötü olan insanın yabancılara değil en yakınlarına bile kötülük yapmaktan çekinmeyeceği; hak etmeyen birinin eline yetki geçince işe en yakınlarına kötülük yapmakla başlayacağı ifade edilmiştir (2022, 196, 439).

“*Şom olandan yine şom doğar.*” atasözü de soyun önemine dikkat çekerek soysuz ve uğursuz soyundan yine aynı karakterde insanların doğacağını dile getirir (2022, 447).

Bu atasözlerinde “cinslik”, sadece biyolojik bir kalite değil, aynı zamanda ruhsal, zihinsel ve ahlaki bir üstünlük anlamına gelir. Bu anlayış, bireyin toplum içindeki itibarını, ailesi ve büyük oranda ailesinden devraldığı değerlerle ilişkilendirir.

Bununla birlikte, bu yaklaşımın toplumda bir tür “kalıtsal değer anlayışı” oluşturduğunu da ifade etmek gerekir. Bireyin doğuştan getirdiği niteliklerin öne çıkarılması, eğitim ve bireysel çabanın ikincil düzeyde ele alınmasına neden olmuştur. Bu durum, bazı atasözlerinde terbiyenin soy kadar etkili olabileceğini vurgulayan söylemlerle dengelenmeye çalışılmıştır. Örneğin “*Görgülü kuşlar gördüğünü işler, görmedik kuşlar ne görsün ki ne işler?*” atasözünde eğitimlerini, terbiyelerini iyi bir biçimde alanlar aldıkları eğitimin, terbiyenin gereğini yaparlar; iyi eğitim alamayanlar ise hiçbir şeyi doğru düzgün yapamazlar düşüncesi dile getirilir (2022, 263) ancak Türk halk kültüründe soy ve asaletin, bireyin karakter gelişiminde asli belirleyici unsur olarak öne çıktığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesi ağızları da soy ve soyun önemi konusundaki atasözleri yönüyle oldukça zengindir (Kaçalın, 2023):

“*Al, görmüşün kızını tutsun dolana dolana; al, görmemiş kızını tutsun ilene ilene.*” (Şihlar -Alanya -Antalya),

“*Anadan gören sergen düzer, babadan gören saban düzer.*” (Çanlı -Ayaş -Ankara),

“*Anadan kara yuma n’eylesin, eskiden arığa yeme n’eylesin.*” (Pazarören -Pınarbaşı -Kayseri),

“*Anadan olur buzağı, çamdan olur kozak.*” (Kızılhisar -Acıpayam -Denizli),

“*Anadan olur uşak, deveden olur köşek.*” (Anamas -Eğridir -Isparta),

“*Anadan yüzsüz olana bir okka tükrük akçe (para) etmez.*” (Bayat -Emirdağ -Afyon),

“*Anası çıkar ağaca, kızı dal dal gezer.*” (Bitlis),

“*Anası çıkarsa taş, oğlağı çıkar öte başa.*” (Anamas -Eğridir -Isparta),

“*Anası dal dal gezerse, kızı budak budak gezer.*” (Merzifon -Amasya),

“*Anasına göre danası olur.*” (Şadı -Tirebolu -Giresun.; Ahlat -Yusufeli -Artvin;

Merzifon -Amasya; *İslambeyli* -Pınarhisar -Kırklareli),

“Anası soğan, babası sarımsak; kendisi gelişken olmaz ya!” (Niğde),

“At alırsan taydan, kız alırsan soydan al.” (Anamas -Eğirdir - Isparta),

“Atası ne ise ötesi de odur.” (Zefre -Espiye -Giresun),

“Babasının mezarını bilmediğin adama kız verme.” (Niğde),

“Büyük tekerlek nereye giderse küçük tekerlek onu takip eder.” (Dağcı -Mihalıççık -Eskişehir),

“Çakaldan kurt olmaz, gene kurdoğlu kurt gerek.” (Taşburun -İğdir),

“Çakal eniği kurt olmaz, aslı kurt gerek.” (Gaziantep),

“Çakalın eniği kurt olmaz, aslanın yatağı yurt olmaz.” (Van),

“İte itin sülalesi sorulur.” (Suşehri -Sivas),

“Kurt ulusundan gördüğünü işler.” (Gürün -Sivas; Gaziantep; Pazarören -Pınarbaşı -Kayseri),

“Soğuk ile soysuzdan kork (sakın).” (Yaka -Dazkırı -Afyon; Dirmil -Göhlhisar -Burdur),

“Soydur çeker, topaldır seker.” (Bekilli -Çal -Denizli).

Bölge ağızlarında geçen bu atasözleri de Türklerin birey anlayışında soyun ve aile terbiyesinin ne denli belirleyici olduğunu, aynı zamanda bu değerlerin toplumsal saygı, güven, ahlak ve kimlik bağlamında nasıl işlevselleştiğini *gösterir*. Bunlar ayrıca, sözlü kültürün yerel coğrafyalardaki zenginliğini, ağızlara özgü sözcük kullanımı ve deyim kalıplarıyla ortaya koymaktadır. Bu örneklerde hem insan hem hayvan seçiminin geçmişe, soya, kökene dayanması gerektiği vurgulanır ve belirleyici olanın dış görünüş değil, soy geçmişi olduğu; kalıtsal özelliklerin, olumlu ya da olumsuz yönleriyle kuşaktan kuşağa aktarıldığı anlatılır. Soy ve aile kökeni, bireyin toplumsal güvenilirliğinin ya da güvensizliğinin ölçütü olarak bir kez daha karşımıza çıkar.

Bunlara bağlı olarak Türk atasözleri çerçevesinde değerlendirildiğinde “soy” ve “asalet” kavramlarının sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal anlamları olduğu görülür. Bu kavramlar, bireyin kimliğini inşa eden temel yapı taşları olarak kabul edilmekte; birey, ait olduğu soya uygun bir ahlaki duruş sergilediği sürece toplumda değer görmektedir. Bu bakış açısı, halk kültüründe soyluluğun yalnızca kan bağıyla değil, aynı zamanda ahlaki davranışlarla da doğrulanan bir süreç olduğunu göstermektedir.

3. Aile Terbiyesi ve Yetiştirilme Biçimi

Toplumsal cinsiyet rolleri sosyal olarak inşa edilmektedir. Ailede başlayan sosyalizasyon sürecinde birey bulunduğu toplum içerisinde nasıl davranacağını öğrenmektedir (Yılmaz, 2018, 18). Soy kadar, hatta zaman zaman ondan da fazla önem atfedilen bir diğer kavram ise bireyin aile içinde aldığı terbiyedir. Terbiye, *Türkçe Sözlük*’te “eğitim” ve “görgü”; *Kubbealtı Lugatı*’nda “İstenilen şekilde yetişmesini sağlamak için bir kimseye gerekli bilgi ve nitelikleri kazandırma, eğitme.” olarak tanımlanmıştır. Atasözleri, terbiyenin, aile eğitiminin bireyin toplumdaki davranışları üzerinde belirleyici etkisi olduğunu vurgular. Bireyin karakteri, ahlaki durumu, toplumsal uyumu ve değer dünyası, büyük ölçüde çocukluk döneminde aile içinde edindiği terbiye ile şekillenir. Bu bağlamda atasözleri, bireysel gelişim sürecini yalnızca doğuştan gelen niteliklerle değil, aynı zamanda aile ortamında kazanılan

eğitsel ve ahlaki kazanımlarla ilişkilendiren metinlerdir. Bu metinler, terbiyenin yalnızca kalıtsal değil, öğrenilen bir süreç olduğunu da ortaya koyar.

“Ağaç yaş iken eğilir.” atasözü, çocuğun ilk terbiyesinin doğduğu andan itibaren içinde yetiştiği aile ortamında verilebileceğini ifade eder. İnsana istenilen niteliklerin, tutum ve davranışların kazandırılacağı en uygun dönem çocukluk ve gençlik yıllarıdır (Tezcan Aksu vd., 2022, 115).

“Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar”, “ananın geçtiği köprüden kız da geçer”, “ananın kurduğu salıncakta kız da sallanır”. Birbirine yakın anlam taşıyan bu atasözlerine göre, anne kızlarını kendi anlayışı ve yetiştiği tarzda büyütür, genellikle kızlar da annelerini örnek alırlar (2022, 135).

“Babadan mal (veya miras) kalır, adamlık kalmaz.” atasözü, soy ve soyluluğun, terbiye ve aile eğitimine göre önceliğini kesin olarak reddederek toplumca üstün tutulan niteliklerin, tutum ve davranışların kişinin tamamen sonradan kazandığı meziyetler olduğunu savunan özgün bir örnektir. Babası ölen kişiye miras kalabilir ama kişinin kendi kazanması gereken adamlık, olgunluk, erdem ve fazilet gibi değerler miras olarak kalmaz. İyi huylar, güzel ahlak, bilgi ve saygınlık kişinin kendi çabalarıyla elde edebileceği şeylerdir (2002, 151).

“Ekmek bezeden, kız anadan çıkar”, “ekmek mayadan, kız anadan”. Aynı atasözünün varyantları olan bu sözlerle göre güzel ekmek iyi mayadan yapılır, ekmeğin mayası iyi olursa ekmek de iyi olur. Görgülü, terbiyeli kız ise annesi tarafından yetiştirilir, annesi güzel meziyetlere sahipse kızı da iyi huylu ve becerikli olur (2022, 231, 232).

“İnsan göre göre, hayvan süre süre (alışır).” atasözünden insanın bir şeyi göre göre yani model alma yoluyla öğrendiği anlaşılır (2022, 313).

“Kenarına bak, bezini al; anasına bak, kızını al.” atasözü, bir eşya olarak bezin kalitesinin, kenarından görülebilen iplik ve dikiş kalitesinden anlaşılabileceğini; evlenmeyi düşünen birisi için de gelin adayını yetiştiren annenin özelliklerinden yola çıkarak fikir sahibi olunabileceğini ve evlilik kararını buna göre veren kişinin de isabet edeceğini vurgular. Kız çocukları annesinin birçok huyunu doğuştan alır, sonra da annesinin eğitimi ile yetişir. Bunun için kızların birçok özelliği annesine benzer. Bir kızın karakterini, becerilerini öğrenmek isteyenlerin annesine bakmaları doğru olacaktır (2022, 357).

“Kız anadan görmeyince öğüt almaz.” örneğinde, anne disiplini ile yetişmemiş bir kızın sonradan eğitilmekle görgülü olmasının zor olduğu belirtilir (2022, 363).

“Kız anadan öğrenir sofra düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi.” Farklı varyantları olan bu atasözüne göre çocuklar, hayat tarzını ve görgü kurallarını aile içinde küçük yaştan başlayarak edinirler. Kız çocukları ev işlerini, ev idaresini annelerinden; oğlan çocukları ev geçindirmeyi, sosyal ortamlara girip buralarda kabul görmeyi babalarından öğrenir. Bu söz, yalnızca bir beceri aktarımını değil, aynı zamanda görgü, nezaket ve yaşam becerilerinin kuşaktan kuşağa aile aracılığıyla geçtiğini ifade eder (2022, 363).

“Ne ekersen onu biçersin.” atasözü farklı anlamlara da gelmekle birlikte, çocuğun eğitiminde verilen emeklerin, gösterilen hassasiyetin veya bu konuda yapılan yanlışların karşılığının çocuk büyüdüğünde olumlu veya olumsuz olarak alınacağını ifade eder. Ebeveynlerin çocuk üzerinde bıraktığı eğitsel ve ahlaki etkinin kaçınılmaz sonucunu ifade eden atasözüne göre, çocuğun aldığı terbiye, toprakta büyüyen bir tohum gibi, ilerideki davranışlarına dönüşecektir. (2022, 396).

“Üzüm üzüme baka baka kararır.” atasözü, birlikte uzun zaman geçiren kişilerin birbirlerini etkileyerek zamanla birbirine benzeyeceğini anlatmakla birlikte, bir aile içinde yetişen çocuğun davranışlarının uzun zaman birlikte yaşadığı anne ve babasına benzeyeceğini belirtir. (2022, 473).

Türkiye Türkçesi bölge ağızlarından derlenen atasözlerinde de, bireyin davranış kalıplarının aileden öğrenildiğini, özellikle ebeveyn modellemesinin belirleyici olduğunu vurgulanır (Kaçalın, 2023):

“Babadan gören sofraya salar, anadan gören minder serer.” (Hacıilyas -Koyulhisar -Sivas),

“Büyük tekerlek nereye giderse küçük tekerlek onu takip eder.” (Dağcı -Mihalıççık -Eskişehir),

“Kız anadan görmeden öğüt almaz.” (Kayadibi -Şavşat -Artvin),

“Kız anadan görmeye öğüt almaz, oğlan babadan görmeye sofraya sermez.” (Bitlis),

“Kız anadan öğrenir sofraya (bohça) düzmeyi (yuka yazmayı), oğlan babadan öğrenir sohbet (sokak) gezmeyi (koyun yürümeyi).” (Çankırı; Van; Çepni -Gemerek -Sivas; Germencik -Aydın),

“Kurt ulusundan gördüğünü işler.” (Gürün -Sivas; Gaziantep; Pazarören -Pınarbaşı -Kayseri),

“Oğlan babadan görür, sofraya açar; kız anadan görür, çeyiz seçer.” (Kemaliye -Erzincan),

“Oğlan sofraya yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir.” (İçel),

Bu örnekler, soy ve asaletin öneminin yanında eğitimin, terbiyenin, model alarak öğrenmenin önemine dikkat çeker, aynı zamanda cinsiyete dayalı sosyal rollerin aktarımını da gösterir. Toplumsal cinsiyet rolleri, halk ağızlarındaki atasözlerinde sıkça ve açık biçimde yer bulur; atasözleri bu rollere uygun davranışların aile içinde öğretildiğini ve bu öğrenmenin sosyal yapının devamlılığı açısından gerekli görüldüğünü gösterir.

Cinsiyete dayalı sosyal rollerin aktarımı konusunda bir sosyolog bakışıyla Sema Yılmaz şu bilgileri verir:

Toplumsal cinsiyetin içeriği kuşaklar arasında da farklılık oluşturabilmektedir. Büyük bir olasılıkla büyükbabanızın veya büyükannenizin kadınlık algısı ile sizin kadınlık algınız bir olmayacaktır. (...) Geleneksel değerlerin aktarılması sırasında toplumsal cinsiyet kalıpları da aktarılmaktadır. Bu kalıplar ile tek tipleştirme gerçekleştirilmektedir. Kadın ve erkek toplumun istediği gibi birer kadın ve erkek olmaktadır. Bu değerlerin içselleştirilmesi ile bireyler toplumda uyum içerisinde yaşamaktadır. Bu değerlere uyulmadığı takdirde sapmalar gerçekleşmiş olacaktır ve bireyler toplumdan dışlanacaktır (2018, 3-6).

Atasözlerinde yer alan soy, asalet, terbiye ve öğrenme vurguları, yalnızca bireysel erdemleri değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin nesilden nesile aktarımını da gösterir. Bu sözlü kültür unsurları aracılığıyla, kadın ve erkekten beklenen davranış kalıpları kuşaklar arasında aktarılırken, toplumsal düzenin sürekliliği de sağlanmış olur. Sema Yılmaz'ın da dikkat çektiği üzere, toplumsal cinsiyetin kuşaklar arasında değişebilen bir içeriği olsa da, geleneksel değerlerin aktarımı sürecinde belirli cinsiyet normları korunmakta ve bireylerden bu normlara uymaları beklenmektedir. Bu bağlamda atasözleri, yalnızca kültürel bir miras değil, aynı zamanda bireylerin toplumsal rollere uygun biçimde şekillendirilmesinde işlevsel bir araç konumundadır. Özellikle aile içi eğitim yoluyla aktarılan bu değerler, toplumun yerleşik değer

yapısını desteklerken, bu değerlere uymayan bireylerin dışlanma riskiyle karşı karşıya kalabileceğine dair dolaylı mesajlar da içermektedir. Dolayısıyla, atasözleri üzerinden yapılan analizler, sadece dil ve değer aktarımı değil, aynı zamanda güç ilişkileri ve toplumsal kontrol mekanizmalarına dair de önemli veriler sağlamaktadır.

4. Soy ve Terbiye İlişkisi: Doğuştan mı, Sonradan mı?

Türk atasözleri, bireyin karakterini biçimlendiren temel unsurlar olarak soy ve terbiye kavramlarını sıklıkla vurgular. Bu durum, bireyin karakter ve davranış özelliklerinin belirlenmesinde hangisinin daha baskın olduğu sorusunu da gündeme getirir: Birey doğuştan mı iyi ya da kötü olur, yoksa ailesinden aldığı terbiye ile mi şekillenir? Bu iki unsurun bireyin kişiliği üzerindeki etkisi zaman zaman eşit derecede değerlendirilirken, zaman zaman biri diğerine üstün tutulur. Bu bağlamda halk bilgeliği, bireyin kimliğinin oluşumunda hem doğuştan gelen niteliklerin hem de sonradan kazanılan terbiyenin önemli rol oynadığını kabul eder; fakat bu iki unsura farklı derecelerde ağırlık atfeden atasözleri arasında dikkate değer bir gerilim ve tercih ilişkisi de mevcuttur.

“*Kurt balası/yavrusu kurt olur*”, “*cins horoz yumurtada öter*”, “*asıl/asil azmaz, bal kokmaz*” gibi atasözleri, bireyin doğuştan gelen özelliklerinin zamanla su yüzüne çıkacağını ve bu niteliklerin çevresel faktörlerden bağımsız olarak kendini göstereceğini savunur ve bireyin soyu gereği aynı karakteristik özellikleri taşıyacağını ifade eder. Bu sözlerde karakterin kökeni, kalıtsal değerlere ve soya bağlanır; soy, ahlaki üstünlükle, dürüstlikle, çalışkanlıkla ve cesaretle özdeşleştirilen bir kavram olarak karşımıza çıkar.

Buna karşılık “*üzüm üzüme baka baka kararır*”, “*ağaç yaş iken eğilir*”, “*ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar*”, “*ananın geçtiği köprüden kız da geçer*”, “*ne ekersen, onu biçersin*”, “*insan göre göre, hayvan süre süre (alışır)*”, “*kız anadan öğrenir sofrayı düzmeyi, oğlan babadan öğrenir sohbet gezmeyi*”, “*kurt ulusundan gördüğünü işler*” atasözlerinde ise bireyin davranış biçimlerinin büyük ölçüde çevresinden ve aldığı terbiyeden etkilendiğini ifade edilmiştir. Bu sözler, bireyin çevresel uyarıcılara ve aile içi eğitime açık bir varlık olduğunu, karakterin şekillenmesinde öğrenmenin ve örnek almanın belirleyici olduğunu ortaya koyar. Özellikle çocukluk döneminde edinilen alışkanlıklar ve ahlaki eğilimlerin, bireyin tüm hayatını etkileyebileceği vurgulanır.

Bu tür örneklerden anlaşılacağı üzere, Türk atasözleri kimi örneklerde tek yönlü bir soy ya da terbiye vurgusunu kimi örneklerde ise bu iki unsurun karşılıklı etkileşimi içinde birey kimliğini şekillendirdiğini ortaya koyar. Türk halk kültüründe ideal birey modeli, hem iyi bir soydan gelmeli hem de sağlam bir aile terbiyesiyle yetişmiş olmalıdır. Bu anlayış, hem genetik hem de kültürel mirasın değerli bulunduğu bir toplum yapısına işaret eder.

Sonuç

Bu çalışmada, Türk atasözlerinde soy, asalet ve aile terbiyesi kavramlarının birey ve toplum bağlamında ne şekilde işlendiği, hangi değerlerle ilişkilendirildiği ve bu ilişkilerin halkın zihniyet dünyasında ne tür karşılıklar bulduğu ele alınmıştır. Türk atasözleri, bireyin toplumdaki yerini belirleyen en önemli unsurlar arasında soy, asalet ve aile terbiyesini öne çıkarır. Bu değerler, yalnızca geçmişin değil, günümüz Türk toplumunun da karakter yapısına etki eden kültürel kodları içinde barındırmaktadır. Atasözlerinin dilsel analizinden elde edilen bulgular, toplumun bireyden beklediği

temel niteliklerin çoğunlukla aile kaynaklı olduğunu göstermekte; soylu olmak, iyi yetişmek ve ahlaki davranış göstermek, bu beklentilerin başında yer almaktadır. Bu nedenle atasözleri, Türk kültürünün sözlü mirası olmanın ötesinde, birer ahlaki ve sosyal rehber olarak da değerlendirilebilir.

Türk atasözlerinde soy ve terbiye, bireyin kimliğini ve toplumsal değerini belirleyen iki temel unsur olarak birlikte yer alır. Ancak bu iki kavram arasında sabit bir hiyerarşi değil, bağlamsal bir denge söz konusudur. Atasözleri, bireyin ideal bir insan olabilmesi için hem sağlam bir soydan gelmesini hem de aile içinde iyi bir eğitim ve terbiye ile yetişmesini telkin eder.

Türk atasözlerine göre soy, asalet ve aile terbiyesi, yalnızca bireysel gelişimin değil, aynı zamanda toplumsal düzenin devamlılığı açısından da vazgeçilmez görülen değerlerdir. Bu değerler, kültürel sürekliliğin teminatı olarak halk bilincinde kökleşmiş ve dil yoluyla gelecek nesillere aktarılmıştır. Atasözlerinin sunduğu bu değer dünyası, yalnızca geçmiş anlamamıza değil, aynı zamanda günümüz bireyler arası ve birey-toplum ilişkilerine dair kültürel çözümler yapmamıza da olanak sağlar.

Kaynaklar

- Aksoy, Ömer Asım. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1965.
- Belgin Tezcan Aksu, Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı. *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022.
- Çelik, Adil. “Türk Atasözlerinde Soy ve Akrabalık”. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*. 11/4, (2021), 2212 - 2225.
- Çobanoğlu, Özkul. *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Dilçin, Dehri. *Edebiyatımızda Atasözleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018.
- Dilek, İbrahim. *Türk Mitoloji Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2024.
- Güvâhî. *Pend-nâme* (Öğütler ve Atasözleri). haz. Mehmet Hengirmen. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- İnce, Muhammet. *Nuhbetü'l-Emsal: Mecmau'l-Emsal Tercümesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2022.
- Kaçalın, Mustafa Sinan. *Bölge Ağızlarında Atasözleri ve Deyimler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2023.
- Köylü, Mustafa – Gün, Ayşegül. “Atasözleri Işığında Aile Hayatı ve Eğitimi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 38 (2015), 05-38.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve açıklamaları ile destanlar)*. 2. cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Saussure, de Ferdinand. *Genel Dilbilim Dersleri*. çev. Berke Vardar. İstanbul: Multilingual Yayınları, 1998.
- Şeyh Sâdî-i Şîrâzî. *Bostan Gülistan*. terc. Kilisli Rifat Bilge. İstanbul: Meral Yayınevi, 1980.
- Tökel, Dursun Ali. “Dede Korkut ve Güvâhî'den Aile Mutluluğu Sırları”. *Dergâh Dergisi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006.
- Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Yılmaz, Sema (2018). “Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Günlük Hayattaki Yansımaları: Çorum/Alaca Örneği”. *İmgelem Dergisi*, 2(2), 59-79.
- <https://lugatim.com> (Erişim Tarihi: 01.04.2025)

Extended Abstract

This study examines the role and representation of the concepts of lineage, nobility, and family upbringing in Turkish proverbs, focusing on their influence in shaping individual identity and social values within the context of Turkish folk culture. Proverbs are not merely linguistic expressions but function as encoded cultural texts that convey accumulated wisdom, moral values, and social norms across generations. As carriers of collective memory, proverbs reflect how societies perceive the ideal individual, establish behavioral expectations, and enforce ethical and cultural standards.

From a theoretical perspective, the study approaches proverbs as cultural signifiers that encode and preserve a society's system of values. Drawing on Ferdinand de Saussure's theory of the sign, proverbs are analyzed as linguistic forms ("signifiers") that carry layered meanings ("signifieds"), including cultural codes and ethical judgments. In this sense, Turkish proverbs are not just idiomatic sayings but are texts that provide insight into societal expectations, especially concerning the social status and moral conduct of individuals.

The concept of lineage emerges prominently in the proverbs as a determinant of character and social standing. Proverbs such as "Kurt yavrusu kurt olur" ("The wolf's cub becomes a wolf") and "Asil azmaz, bal kokmaz" ("The noble does not deviate, honey does not stink") underscore the belief in inherited qualities. These expressions suggest that a person's behavior and social acceptability are significantly influenced by their ancestral background. Nobility in this context refers not only to aristocratic descent but also to moral and intellectual virtues presumed to be passed down through generations. Thus, individual identity is seen as an inherited as well as a cultivated trait.

Complementing the emphasis on lineage is the concept of family upbringing and moral education. Proverbs such as "Ağaç yaş iken eğilir" ("The tree bends while it is young") and "Kız anadan öğrenir sofra düzmeyi" ("A girl learns table setting from her mother") stress the formative role of the family in shaping character, morality, and social behavior. These sayings highlight the belief that ethical and cultural traits are not only inherited but also instilled through familial modeling and early education. The interaction between nature (lineage) and nurture (upbringing) in determining individual character is a recurring theme in the examined proverbs.

The study also explores how Turkish proverbs convey and perpetuate gender roles. Many proverbs reflect a dichotomous structure of social expectations for men and women, often rooted in traditional, patriarchal values. Roles such as the father as provider and moral authority, and the mother as nurturer and moral guide, are reinforced through idiomatic expressions, contributing to the intergenerational transmission of gender norms. As sociologist Sema Yılmaz notes, these gendered expectations evolve but are also preserved through the transmission of traditional values, of which proverbs are key vehicles.

By analyzing both standard and dialectal variations of Turkish proverbs, this study also reveals regional differences in the expression of values related to lineage and upbringing. Nevertheless, the overarching belief in the formative influence of ancestry and family education remains a constant across regions and dialects.

In conclusion, Turkish proverbs present a dual framework where both inherited qualities (lineage) and acquired virtues (upbringing) are central to constructing ideal individual and societal models. These cultural expressions are not only linguistic artifacts but also tools of moral instruction and social regulation. Understanding the interplay of these concepts in proverbs contributes to a deeper comprehension of Turkish social structure, identity formation, and intergenerational value transmission.

